

Forskning för social förändring

Samhällets medlemmar bör medvetet och systematiskt sträva efter att förändra sin totala situation så, att den bättre tillgodoser grundläggande mänskliga behov. Det måste ske genom en social process, i vilken forskaren spelar en viktig roll vid sidan om politiker, administratörer och allmänheten.

Socialarbetarutbildningen behöver reformeras och föras i närmare kontakt med forskningen. Dyrbara misstag inom socialvården kan undvikas om det ordnas en kontinuerlig utvärdering av vidtagna åtgärder.

Nedanstående artikel bygger på författarens bidrag till boken "Socialvård och samhällsforskning", Almqvist & Wiksell.

Harald Swedner är docent vid sociologiska institutionen i Lund.



Harald Swedner

En modell för sociala förändringsprocesser

Det finns många som menar, att det nya samhälle, som jag räknar med att vi alla innerst inne vill vara med om att bygga, kan växa fram ur samspelet mellan de sociala processer, som mer eller mindre onkontrollerat utvecklar sig inom ramen för det existerande samhället, och det finns också många som menar, att en blind tillit till dessa sociala processer — som ömsesidigt motverkar och balanserar varandra — skapar garantier för en successiv och harmonisk samhällsutveckling. Jag tror att detta är en överoptimistisk föreställning. Mot denna tillit till en "laissez-faire"-hållning står uppfattningen att samhällets medlemmar medvetet och systematiskt bör sträva efter att förändra sin totala situation i riktning mot ett tillstånd, som bättre än det nuvarande läget tillgodoser människors behov av och längtan

efter sådana värden som hälsa, trygghet, glädje och skönhet. Att det endast är denna senare uppfattning som ger en utgångspunkt för ett konstruktivt utnyttjande av tillgänglig kunskap om hur samhället fungerar är uppenbart.

Detta "utvecklingsarbete" kräver en lång rad olikartade arbetsinsatser, som i dagens situation i stort sett brukar vara anförtrödda åt *politiker* och *administratörer* men där under senare år även *forskare* och *utredare* börjat spela en viktig roll. Det är också viktigt att i denna bild av ett socialt händelseförlopp ta med de insatser som göres av lekmän och av engagerade journalister och skribenter. Rollfördelningen mellan dessa grupper av personer, med sin olikartade utbildning och samhällsliga funktion, måste emellertid nödvändigtvis förbli ganska diffus. Det är något som väl bland annat hänger samman med att det är svårt att bygga upp en fullständig katalog över de olika

typer av sociala aktiviteter, som ingår som led i en social förändringsprocess.

I följande schematiska översikt över vad som händer under en sådan social process har jag skiljt mellan fjorton olika faser i detta förlopp och för var och en av dem angett min skattning av den ungefärliga fördelningen av arbetsinsatser mellan lekmän (inklusive journaliser, författare och andra opinionsbildare), politiker, administratörer och forskare — utredningsmän i dagens samhälle. (Diagram, se nästa sida.)

Den kortfattade beskrivningen av de fjorton fasererna anger i princip vad som händer i ett samhälle, när man "upptäcker" ett samhällsrelaterat missförhållande och börjar försöka eliminera eller reducera detta "sociala problem". Politiker och administratörer brottas med sådana problem som t. ex. "den successiva förslumningen av cityområdena i storstäderna", "diskrimineringen av kvinnorna i arbetslivet", "det ojämna utbudet av fritidsservice i olika bebyggelsemiljöer", "invandranas anpassningsproblem", "bostadsbristen" och "den ojämna inkomstfördelningen". Samhällsarbetet består i fortlopande insatser för att lösa sådana samhällsproblem. Vissa av dessa problem löses också så småningom (åtminstone delvis) och kan avföras från dagordningen, men samtidigt växer nya problem fram som ett resultat av teknisk utveckling, förändringar i samhällsstrukturen och förändringar i människors normer och värderingar. Många olika grupper av personer och samhällsorgan deltar i detta arbete, som så småningom — i bästa fall — kan leda till genomförandet av åtgärder och skapandet av institutioner, som får till följd, att det aktuella samhällsproblemet elimineras eller åtminstone kan hållas "under kontroll".

Den sociala process som beskrivs i diagrammet tar i regel ganska lång tid. Den sträcker sig ofta över ett eller ett par decennier, men det kan självfallet ibland gå snabbare. Hur lång tid processen tar, beror på problemets art och på hur målvetet olika grupper i samhället försöker eliminera det. En viktig förutsättning för att processer av detta slag skall komma igång är, att de accepterade och styrande grundvärderingarna i

samhället analyseras och preciseras, och att de grupper som kan influera utvecklingen blir medvetna om innebörden av dessa värderingar (fas 1). Processen börjar ofta med att samhällskritiker och samhällsdebattörer, med utgångspunkt från egna eller andra iakttagelser, konstaterar, att det existerar ett missförhållande i samhället (fas 2). Detta innebär helt enkelt, att något i samhället inte fungerar i överensstämmelse med sådana allmänt accepterade grundvärderingar som att alla individer eller grupper kan ställa krav på social och ekonomisk trygghet. Så småningom kan en fördjupad kunskap om problemets struktur växa fram, baserad på resultat av problemanalyserande vetenskapliga undersökningar (fas 3). Nästa fas består i att politiker och administratörer i samverkan med vetenskapsmän och utopibygare skapar sig föreställningar om och analyserar olika framtida samhällstillstånd, där missförhållandet är eliminerat (fas 4). På olika sätt försöker man sedan att "i förväg" pröva, om dessa sätt att lösa problemet fungerar. Ett sätt att undersöka detta är att försöka resonera sig fram till den sannolika effekten av en åtgärd, ett annat är att göra experiment i laboratorier eller ute i verkligheten, ett tredje att simulera sociala processer i modeller av verkligheten. Sådana simuleringar kan genomföras med hjälp av datamaskiner, som med utgångspunkt från en given struktur och kända eller hypotetiskt accepterade kausala lagar räknar fram konsekvenserna av ett visst åtgärdskomplex (fas 5). Sedan måste man bestämma sig för vilket framtida tillstånd som bör förverkligas. Det är ett beslut, som ytterst måste baseras på en politisk eller moralisk bedömning av den form av mänsklig tillvaro, som vart och ett av de övervägda framtida tillstånden för med sig (fas 6). Därefter gäller det att arbeta fram förslag till vägar att nå detta mål och att välja någon av dessa vägar under hänsynstagande till de förutsebara konsekvenserna (i tid och kostnader) av detta vägval (fas 7 och 8), och att sedan besluta sig för att välja denna väg eller arbetsplan (fas 9). Sedan följer en verkställighetsfas (fas 10). Verkställandet äger ofta rum etappvis i den meningen att man först förverkligar planen i begränsad omfattning inom en region eller inom en del

Diagram. Arbetsinsatsens relativa fördelning inom de olika faserna under den sociala process, genom vilken ett samhällsproblem upptäcks, attackeras och löses eller bringas under kontroll.

Fas i förändringsprocessen	Relativ fördelning av arbetsinsatsen mellan			
	lekmän (inkl. journalister, författare, och andra opinionsbildare)	politiker	administratörer	forskare och utredningsmän
(1) Medvetandegörande och strukturering av de accepterade och styrande grundvärderingarna i samhället	**	**	**	**
(2) Påvisande av att det existerar ett missförhållande i samhället (ett samhällsproblem)	**	**	**	**
(3) Framväxten av en fördjupad kunskap om problemets struktur	*	*	**	***
(4) Analyser av åtgärder, åtgärds paket och framtida tillstånd, som kan antas leda till att problemet elimineras eller bringas under kontroll	**	**	**	**
(5) Prövning av effekterna av olika åtgärder, åtgärds paket och framtida tillstånd (genom experiment och simuleringar) för att fastställa det sätt på vilket man mest effektivt eliminerar problemet (el. bringar det under kontroll) dvs uppställandet av ett <i>mål</i>	—	—	***	*****
(6) Beslut om att acceptera ett visst <i>mål</i>	—	*****	**	—
(7) Analyser av tidsåtgång och kostnader för olika "vägar" att nå det uppställda målet	—	—	*****	**
(8) Prövning av olika "vägar" att nå det uppställda målet för att fastställa vilken "väg" som snabbast och billigast leder till målet, dvs fastställande av en <i>arbetsplan</i>	—	—	*****	**
(9) Beslut om att acceptera en viss <i>arbetsplan</i>	—	***	***	—
(10) Verkställandet av den fastställda arbetsplanen i begränsad omfattning	—	—	*****	—
(11) Kontroll av effekten av den i begränsad omfattning verkställda arbetsplanen	—	—	***	***
(12) Beslut om institutionalisering av ett åtgärdsprogram	—	*****	**	—
(13) Verkställande av institutionaliseringen av ett åtgärdsprogram	—	—	*****	—
(14) Prognosarbete för att förutsäga utvecklingen inom ett visst problemområde baserat på förutsättningen att problemet genom ett institutionaliserat åtgärdsprogram har bringats under kontroll	—	—	**	*****

av en organisation (fas 11) för att få möjlighet att pröva om effekten av de företagna åtgärderna blir den som avsetts (fas 12). Om åtgärderna har den avsedda effekten, kan den funna lösningen "institutionaliseras" genom regler, lagar eller allmänt accepterade normer för hur ett samhälle bör se ut och fungera (fas 13). När man nått fram till ett tillstånd med hjälp av ett genom lagar eller i praxis institutionaliserat system av åtgärder har man uppnått ett slags jämviktstillstånd som i regel inte är statiskt utan rörligt men där det ändå är möjligt att göra tillförlitliga prognoser inom problemområdet (fas 14). Detta jämviktstillstånd kan inte alltid antas bli bestående, utan där måste man räkna med att man kommer att upptäcka nya sociala missförhållanden, som behöver korrigeras (och man är tillbaka i fas 1). Processen går inte heller alltid "rakt fram", utan det händer mycket ofta, att erfarenheter som gjorts i senare faser leder till att man måste gå tillbaka i processen och mata in dem i en tidigare fas.

Det är naturligtvis uppenbart för var och en att mitt försök till en generell skattning av hur arbetsinsatsen under de olika faserna i denna sociala process är fördelad mellan de vagt avgränsade grupper av agerande personer, som tagits med i denna modell för en förändringsprocess, vilar på ett bräckligt underlag. Så länge vi inte genom empiriska studier har fått ett dataunderlag att falla tillbaka på vid en sådan bedömning, måste detta bli fallet. Man har naturligtvis också anledning att fråga sig om den relativa omfattningen och fördelningen av dessa arbetsinsatser på olika typer av "aktörer" som vi nu har i det svenska samhället, är lämpligt avvägd. Personligen är jag av den uppfattningen, att det skulle vara mycket värdefullt, om representanter för de grupper i samhället, som drabbas av de konstaterade orättvisorna, fick tillfälle att göra en större insats i detta arbete.

Konsekvenser för socialarbetarutbildningen

Min syn på socialarbetarnas roll i de sociala förändringsprocesserna måste leda till ett nytt sätt att samarbeta mellan *politiker, socialarbetare* och be-

teendeforskare. Den leder därigenom också till krav på en genomgripande reform av *socialarbetarutbildningen*.

Det är anmärkningsvärt, att det dröjde så länge, innan socialarbetarna började fråga efter forskning. Längre än inom nära nog varje annan större samhällssektor har socialarbetarna nöjt sig med en högskoleutbildning, till vilken man *i princip* inte hade knutit några forskningsresurser. Man har inte heller i någon större utsträckning tyckt sig ha anledning att på samma sätt som inom andra samhällseliga institutioner knyta forskare till den egna verksamheten. Men det är ett ofrånkomligt faktum, att det på detta område behövs både en intensiv grundforskning och en forskning som är inriktad på att i fältet studera effekten av experimentaktioner i begränsad skala och att det behövs också kontinuerlig utvärdering av effekten av beslutade åtgärder på det lokala och nationella planet. Vi måste vara medvetna om att det just på socialvårdens område finns stor risk för "snedtändning" hos våra projekt. Det finns endast en möjlighet att gardera sig mot dyrbara och förödande misstag, och det är att ordna med en kontinuerlig utvärdering av effekten av vidtagna åtgärder, som gör det möjligt att snabbt upptäcka, när något går på sned — och att snabbt korrigera åtgärdsprogrammet.

En verksamhet av detta slag kräver också en ny form av samordning mellan socialarbetarnas insatser och arbetet bland dem som sköter den fysiska samhällsplaneringen. Socialvårdarna måste få vara med, när man planerar framtidens bostadsmiljöer, arbetsmiljöer och fritidsmiljöer.

Det mest påtagliga exemplet på hur de fysiska planerna aningslöst skapat och fortfarande skapar problem, är den bostadssegregation, som vi nu har i våra storstäder. Den är resultatet av att man på grundval av tekniska och ekonomiska ställningstaganden helt enkelt har byggt in en social process i våra stadsmiljöer, som oundvikligen förr eller senare leder till en ojämn servicestandard, skolsegregation, förslumning och etablerandet av fattigmiljöer.

Samarbetet med samhällsplanerarna rymmer en

rad problem. Vi vet ännu mycket litet om de sociala processer som är en följd av vårt sätt att bygga ut våra städer. Det är än så länge mycket få forskare och socialarbetare, som har tagit det till sin uppgift att följa forskningen på detta område och hålla sig orienterade om vad som är känt. På basis av en begränsad kunskap måste vi lösa både problemet att korrigera för de misstag som redan begåtts och problemet att hindra att dessa misstag upprepas. Om socialarbetarna skall ha en chans att möta representanterna för de ekonomiska och tekniska synpunkterna på jämställd fot, måste de få en stark ställning i den kommunala samhällsplaneringen. Ibland har jag en känsla av att deras enda chans att hävda sina synpunkter ligger i att de ges någon form av vetorätt mot alla projekt, som inte fyller vissa krav på en rimlig miljö-standard, både i nuläget och under en överskådlig framtid. Men det räcker naturligtvis inte med att socialarbetaren är med i den fysiska planeringen av en miljö. Han måste också ha ett ord med i laget, när man senare utformar reglerna för hur ett område skall fungera, t. ex. för bostadsförmedlingens sätt att fördela tillgängliga bostäder och för skolmyndigheternas sätt att dra gränser mellan olika skoldistrikt.

Socialarbetare som skall fungera i dessa sammanhang måste ha en utbildning, som gör dem skickade för dessa uppgifter. Jag vill inte komma med några pekpinor om vad som kan skjutas åt sidan i det utbildningsprogram, som man nu bjuder de blivande socialarbetarna på socialhögskolorna, men till det som ofrånkomligen måste införas i studieplanerna hör en fördjupad kunskap om de sociala processer som mitt i vårt överflödssamhälle leder till framväxten av ständigt nya "problemfickor".

För att vi skall kunna förverkliga dessa målsättningar behöver alla socialarbetare mera kunskaper och mera utbildning. Det behövs socialvårdsinriktad forskning och utbildning som ger insikter om

livsformer,

- hur *en målinriktad grupperapi* skall utformas — med tyngdpunkten lagd vid skolning till öppenhet, gemenskapsliv och förändringsvillighet,
- hur *en målinriktad intern organisation av våra sociala institutioner* skall vara beskaffad — med inriktning på jämlikhet, insyn, medbestämmanderätt och gemenskap,
- hur *en målinriktad utveckling av varje kommuns materiella resurser* skall kunna komma igång — bland annat med sikte på en samordnad samhällstjänst, som inom sig rymmer både den samhällsorganiserade socialvården och det samhällsorganiserade kulturutbudet och om
- hur *en målinriktad samhällspolitik med sikte på att skapa en ny social struktur* skall utformas — med en ramstruktur som tillåter förverkligandet av ett behovsanpassat, jämlikhetsorienterat, kunskapsorienterat, insynsorienterat, medbestämmanderättsorienterat och gemenskapsorienterat samhälle.

Dessa studier måste mindre än vad som nu är fallet handla om vad som står i lagtexter och förordningar och mera ha karaktären av en kritisk analys av vad som faktiskt händer ute i samhället och om hur man får fram ett hållbart kunskapsunderlag, som gör socialarbetarna skickade att ägna sig åt ett kontinuerligt reformarbete, där man inte skyggar för att bryta med etablerade principer och göra upp med sakrosankta värderingar. Vi måste acceptera denna ofrånkomliga utgångspunkt: Det samhälle, som vi har runt omkring oss, är trots allt inte ens det näst bästa av alla tänkbara samhällen. Det har sagts förr men jag upprepar det gärna.

- hur *en målinriktad individterapi* skall utformas — med udden riktad mot strävanden att anpassa människor till traditionella och sakrosankta